

Literatuursignalement

Recent verschenen uitgaven met betrekking tot Overijssel, waarvan we er vijf in dit signalement onder uw aandacht brengen.

Aan knellende banden ontworsteld

De stedenbouwkundige ontwikkeling van Deventer in de 19de eeuw.

Jan ten Hove, Publicaties van de IJsselacademie nr. 105, Kampen, IJsselacademie, 1998, 253 blz., ISBN 90-6697-099-5

De auteur is er in geslaagd om binnen een bestek van 250 bladzijden een gedegen overzicht te geven van de bebouwingsgeschiedenis van de stad Deventer in de vorige eeuw. De titel geeft al aan waar de schoen wringt: omdat Deventer een vestingstad was, kon het tot de opheffing van de status van vesting in 1874 niet uitbreiden. De stad was bovendien in de eerste helft van de 19de eeuw een van de snelst groeiende gemeenten van Nederland, met als gevolg dat de stad steeds meer werd volgebouwd met één-kamer-woningen langs gangen en sloppen, grotendeels in het Berg- en Noorderbergkwartier.

De bemoeienis van de overheid beperkte zich in eerste instantie tot de veiligheid en de volksgezondheid; woningbouw was geen zaak van het stadsbestuur, maar werd overgelaten aan het particuliere initiatief, dat het vooral als bron van inkomsten beschouwde. Verhuur moest in de eerste plaats rendabel zijn en veel onderhoud werd er dus niet gepleegd. Behalve de slechte staat van de meeste arbeiderswoningen was er nog geen sprake van riolering. Straatvuil, mest van dieren en fecaliën van menselijke herkomst verspreidden een ondraaglijke stank. Tientallen mensen maakten gebruik van hetzelfde 'gemak', soms gebouwd bovenop een mestbak en bereikbaar via een trappetje. Het ophalen van het straatvuil werd verpacht, want mest was een gewild artikel tot de opkomst van de kunstmest. Een geweldige verbetering betekende de overgang op het tonnenstelsel voor het ophalen van fecaliën. De Binnengracht vormde een open riool en van een goede drinkwatervoorziening was voor het einde van de eeuw geen sprake. Deze onhygiënische toestanden leidden tot een aantal cholera- en tyfusepidemieën waaraan tientallen mensen bezweken, voornamelijk woonachtig in de sloppen en gangen. Rapportage in 1871 door de Gezondheidscommissie over de vochtigheid, de rokerigheid, de stank en het gebrek aan licht en lucht had vooralsnog geen effect. Het stadsbestuur verwachtte dat de opheffing van de vesting in 1874 vanzelf zou leiden tot verbetering van de arbeiderswoningen omdat nu buiten de stad gebouwd kon worden. Maar, de woningbouw kon de groei van de arbeidersbevolking, veroorzaakt door de komst van meer fabrieken, niet bijbenen. Pas in 1895 werd in Deventer de eerste woningbouwvereniging opgericht en in 1901 bracht de Woningwet tot stand dat de overheid zich met woningbouw ging bemoeien.

Niet alleen de bouw van arbeiderswoningen krijgt aandacht in het boek. Behalve vestingstad was Deventer ook garnizoensstad; uitgebreid komt dan ook aan de orde de totstandkoming van de Boreelkazerne in 1849 en de afbraak

van de oude kazerne-gebouwen in het Noorderbergkwartier en de bouw van gasthuizen ervoor in de plaats.

De vestingwerken waren tegen die tijd in verval geraakt en onderhoud werd als zinloos beschouwd. In 1853 veranderde Deventer door de Kringenwet van vesting in bruggenhoofd. Dat hield in dat aan de rivierzijde de muren en stadspoorten opgeruimd mochten worden. De Welle werd heringericht met veel aandacht voor de verfraaiing van het rivierfront d.m.v. de bouw van herenhuisen. De aansluiting op de spoorwegen leidde tot de afbraak van de Brinkpoort in de jaren '60 en de aanleg van de Keizerstraat, Pikeursbaan en Geert Grotestraat, waaraan eveneens herenhuisen neergezet werden. Het bastion 'De Keizer' was daarvoor gesloopt. Na de opheffing van de vesting in 1874 werd een uitbreidingsplan opgesteld met als voornaamste kenmerk dat het noorden van de stad gereserveerd werd voor wonen en het zuiden voor de industrie, met er tussen in een plantsoen. Tussen 1880 en 1887 werd het N-O deel van de stad volgebouwd met herenhuisen en villa's. Het oude plantsoen werd in 1888/89 aangelegd en in de Raambuurt kwam plaats voor fabrieken. De Bergpoort werd in 1880 gesloopt en in de 80-er jaren werd de Handelskade aangelegd; tien jaar later was hij volgebouwd. Ook de Kweekschool, het badhuis en het St. Geertruidengasthuis komen in het boek ter sprake.

Ergens wordt gezegd dat een 18e eeuwse Deventenaar in de stad van een eeuw later zou verdwalen, zo grondig is haar aanblik veranderd, maar voor de huidige Deventenaar is de lectuur van het boek steeds weer opnieuw een feest der herkenning.

Eva Suir

Joods Leven, Deventer en Omstreken

H.J. van Baalen, Deventer, 1998, 224 blz., ISBN 90-9011706-7

Na een summier overzicht van de geschiedenis der joden(-vervolgingen) in West-Europa, concentreert de auteur zich op de periode na 1795, het begin van de Franse Tijd.

Werden joden tot aan dat jaar in Deventer geweerd, of hoogstens om economische redenen getolereerd, na 1796 werden hun religieuze en andere burgerrechten in de wetgeving verankerd. Na 1798 kende Deventer een georganiseerde en groeiende joodse gemeenschap, met een synagoge, eigen scholen en een begraafplaats. Van Baalen staat uitgebreid stil bij het joodse onderwijs in Deventer, religieuze gebruiken, begrafenis- en huwelijksrituelen en besteedt veel aandacht aan persoonlijke herinneringen van oud-Deventenaren aan de joodse school. Bijzonder lezenswaardig zijn de hoofdstukken over beroepsuitoefening, hun verenigingsleven en de sociaal-economische verankering van tientallen bedrijven en winkels in de Deventer gemeenschap. De uitgave is rijk gelardeerd met persoonlijke anekdotes en foto's.

Ook de trieste schaduwzijde van joodse wederwaardigheden tijdens WO. II komen aan bod, samen met de invloed die Deventer joden hebben gehad op het zionisme via de Deventer Vereniging, een vakopleiding van Palestina-pioniers die in de Chaloeitsbeweging een belangrijke rol speelde. Een apart hoofdstuk is

gewijd aan Etty Hillesum, wier dagboeken internationale bekendheid genieten. Het werk wordt afgesloten met een beschrijving van joods leven in de 'buitengemeenten', zoals Bathmen, Olst, Twello en Raalte en met de jaren '40-'45, waarin 'Joods Leven' in Deventer nagenoeg geheel werd uitgeroeid.

Hans Peeters

De Roden Roepen; een eeuw sociaal-democratie in Deventer

dr. Henny Buiting en prof.dr.Philip van Praag, Deventer Reeks, Nieuwegein, Arko, 1999, 185 blz., ISBN 90-72047-59-1

Beide auteurs zijn Deventenaar van geboorte; Buiting is gepromoveerd op het onderwerp van het Congres van de SDAP van 1909 dat (toevallig) in Deventer heeft plaats gevonden en waar de communisten uit de partij gezet zijn; Van Praag heeft de laatste jaren een reeks artikelen gepubliceerd in het Deventer Jaarboek over verschillende geledingen van de 'Rode Familie' in Deventer.

In het onderhavige boek komt de SDAP en zijn opvolger de PvdA aan de orde vanaf de oprichting in 1894 tot aan de gemeente-raadsverkiezingen in 1998. In Deventer wordt pas in 1901 een afdeling opgericht die maar moeizaam op gang komt. Pas wanneer Dolf Tulp secretaris wordt in 1911 breidt het ledental zich uit tot ca. 200 man en vrouw. Tot in de kleinste details wordt de geschiedenis van de Deventer afdeling van de Partij, van het NVV, van de Vrouwenclub, van de krant, van de AJC, van het Instituut voor Arbeiders Ontwikkeling, van de VARA en van de Arbeiders Sportbond uit de doeken gedaan. Regelmatig slaken de auteurs de verzuchting dat de notulen zo onvolledig zijn, maar desondanks worden we bijna van minuut tot minuut op de hoogte gehouden van de wederwaardigheden van de roden. Uit een boek als dit wordt heel duidelijk op hoe weinig mensen een beweging steunt, hoe weinig leden er werkelijk actief zijn. Maar ook wordt niet verbloed dat persoonlijke anti- en sympathieën een belangrijke rol spelen in het hele verhaal. Op enige afstand volgt Deventer de landelijke lijn; in 1923 levert de partij de eerste wethouder en vanaf 1927 zijn dat er twee; in de jaren '30 wordt een eigen gebouw het 'Hoekhuis' op de hoek van de Rijkmanstraat en de Brink in gebruik genomen; de oorlog met weinig georganiseerd verzet vanuit de partij; de oprichting van de PvdA in 1946; tijdens de wederopbouw veel aandacht voor woningbouw en industrialisering in Deventer; het anti-communisme naar aanleiding van Tsjechoslowakije en Hongarije. Het grootste aantal leden bereikt de partij omstreeks 1960; daarna loopt het ledental langzaam maar vrijwel voortdurend achteruit tot ca. 380 leden in 1998, met als flankerend verschijnsel de sterke vergrijzing: 55% van de leden is nu 60+. De jaren '70 worden gekenmerkt door de acties van 'Nieuw Links' met o.a. als gevolg dat schoorvoetend de samenwerking met de kleine linkse partijen wordt onderzocht, wat in de jaren '80 leidt tot een programcollege van de linkse partijen. Daarna steekt een pragmatisch socialisme de kop op, wat zich tot nog toe weet te handhaven en waarbij de PvdA zich ontpopt als een middenpartij.

Het boek is een lange aaneenschakeling van persoonlijke geschiedenissen van de Deventer kopstukken in de SDAP en de PvdA, wat de lectuur ervan niet altijd even boeiend maakt, maar het is als naslagwerk nu al onmisbaar. Vol-

strekt onbegrijpelijk is het daarom dat het boek geen index heeft gekregen; een pijnlijke omissie van de uitgever.

Eva Suir

De zusters van Sanct-Agnetenhuus

F. van der Pol en M. Smit (red), Publicaties van de IJsselacademie nr. 100, Kampen, IJsselacademie, 1997, 208 blz., ISBN 90-6697-088-x

Diverse auteurs beschrijven hun onderzoek naar de geschiedenis en de materiele en spirituele cultuur van het Kampense Agnietenconvent aan de Vloeddijk in Kampen, dat mogelijk al voor 1400 werd opgericht als een gemeenschap van 'zusters des gemenen levens', gebaseerd op de idealen van de Deventenaar Geert Grote.

In een openingsartikel over de historie van het convent, voornamelijk gebaseerd op archiefmateriaal, wordt uitgebreid aandacht besteed aan de behuizing van de zusters, de rituelen van inwijding en dagelijks leven, interne conflicten en de woelige tijd van de Reformatie, waarin het convent werd opgeheven.

De volgende hoofdstukken bevatten beschrijvingen van bebouwing en materiele cultuur op grond van schriftelijke bronnen en archeologische opgravingen, geïllustreerd met foto's en tekeningen. Bijzonder interessant zijn de reconstructies van diverse gewoontes met betrekking tot o.a. het religieuze leven, eten en drinken, persoonlijke verzorging, kleding en ontspanning uit talrijke vondsten bij opgravingen. Tot in de fijnste details worden zaken als kruidengebruik bij het koken, geteelde tuingewassen, avondverlichting en eetgewoonten uit bodemresten afgeleid. Bijzonder is ook de beschrijving en het onderzoek naar de negentig skeletten die zijn gevonden.

In een religieus-literair onderzoek naar de geloofsbeleving van de zusters, komen het gebruik van getijdenboeken en geestelijke oefeningen aan bod, alsmede de levensgeschiedenis van enkele heiligen die in hun leven een voorbeeldfunctie hadden, zoals de Heilige Agnes, naar wie het convent is genoemd. Het werk is rijk voorzien van foto's van middeleeuwse documenten, opgravingen en bouwtekeningen van het klooster.

Het betreft een bijzonder fraaie uitgave van de IJsselacademie.

Hans Peeters

Het is thans zeer briljant

Aspecten van het Zwolse culturele leven tijdens de overgang van ancien régime naar moderne tijd

J.C. Streng, Hilversum, Verloren, 1998, 238 blz., ISBN 90-6550-608-x

Al op de pagina vóór de inhoudsopgave komt in een gedicht van Lubbertus Rietberg de tijdsgeest die in het boek wordt beschreven tot uiting: 'Aan mijn boekje'. Hij beschrijft zijn gevoelens als vader die zijn zoon (een zojuist verschenen boekje) de wijde wereld instuurt. Rietberg is een van de door Streng beschreven Zwolse 'erflaters', Zwollenaren die door dichtkunst, schilderkunst of wetenschap het culturele klimaat in het laatste kwart van de 18de eeuw en

het eerste kwart van de 19de eeuw in de stad bepaalden. Rietberg was notaris van beroep. Daarnaast beoefende hij de dichtkunst. Een aantal van zijn gedichtenbundels werd geïllustreerd door tijdgenoot Derk Jan van de Laan.

Tot nu toe was er slechts versnipperd onderzoek gedaan naar de Zwolse cultuur rond 1800. Streng heeft dit geordend en met nieuwe gegevens aangevuld. Hij heeft veelvuldig gebruik gemaakt van brieven, reisverslagen en andere ego-documenten, waardoor een levendig beeld ontstaat van een zeer druk en gevarieerd cultureel leven. Dit speelt zich af tegen de achtergrond van de maatschappelijke veranderingen.

Dit 'briljante' leven wordt beschreven aan de hand van een aantal aspecten. Als eerste wordt een aantal Zwolse erflaters en hun bijdrage aan de cultuur behandeld. Dit zijn naast de reeds genoemde Rietberg en Van der Laan onder andere de schilder Antonie Daniel Prudhomme, de schoolmeester Jan ter Pelwijk, de gelegenheidsdichter Hendrik Doyer en, als culturele spil en degene die ook internationaal aanzien genoot, Rhijnvis Feith.

Een van de manieren om deel te nemen aan cultuurconsumptie was lid te worden van een van de vele organisaties van gezelligheid die vanaf de tweede helft van de 18de eeuw in het leven werden geroepen. Dit waren o.a. de sociëteiten en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Openbare uitvoeringen van muziek en toneel, en de verschillende feesten kwamen vooral na 1795 op gang, onder invloed van de Fransen. Voor het muziekleven in de stad waren de door de stad aangestelde stedelijke organisten Johan Gottlieb Nicolai en Johann Carl Röhner van belang. Zij zorgden voor vele concerten, gaven muzieklessen aan particulieren en componeerden.

Het sentimentalisme, huwelijk en gezin, tolerantie en verdraagzaamheid zijn onderwerpen die uitgewerkt worden aan de hand van brieven, gedichten, en het boekenbezit van Zwollenaren. Dit geldt eveneens voor het leven in en met de natuur. Natuurlijk is een tijdsbeeld van deze periode niet compleet zonder aandacht te schenken aan de verering van belangrijke Zwolse ingezetenen. Er werden 'gedenkzuilen' uitgegeven, verzamelingen van lof- en treurdichten ter herdenking van een overledene. Op deze manier werd Joan Derk van der Capellen geëerd als politieke held. De vrienden van Rhijnvis Feith namen het initiatief niet alleen een 'Gedenkzuil voor Mr. Rhijnvis Feith' in druk te doen verschijnen maar tevens gelden in te zamelen voor een grafmonument. Ook schoolmeester Jan ter Pelwijk en godsdienstonderwijzer Jan Antonie Oostkamp viel een dergelijke eer ten deel. Enkele van deze monumenten zijn nog te vinden op een Zwolse begraafplaats.

De 'erflaters' van Zwolle bevonden zich niet op een eiland. Streng wijst erop dat de dichters publiceerden in de 'Muzen-Almanak' van de Rotterdamse uitgever Johannes Immerzeel en dat recensies verschenen in de 'Algemeene Vaderlandsche Letter-Oefeningen'. Tijdens de kermis en in het winterseizoen kon men toneeluitvoeringen van gezelschappen uit Amsterdam en Den Haag bijwonen. Toen in 1840 het Nut zijn vijftienvigjarige jubileum vierde, keek men tevreden terug op hetgeen men de afgelopen jaren op cultureel en maatschappelijk gebied tot stand had gebracht.

Lydie van Dijk